

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 87

דיני ארבע תעניות

צום יום י"ז תמוז נקרא 'צום הרביעי' לפי שחודש תמוז הוא החודש הרביעי למניין החודשים מחודש ניסן. חכמים קבעו להתענות ביום זה מפני חמישה דברים קשים שאירעו בו במשך הדורות:¹ נשתברו הלוחות, בוטל התמיד, הובקעה העיר בתקופת חורבן הבית השני, שרף אפוסטמוס את התורה, והעמיד צלם בהיכל.²

מכיוון שחזרו ונשנו ביום זה צרות רבות על עם ישראל, קבעו חכמים את יום זה ליום של חשבון נפש ותשובה, והתענית היא הכנה לתשובה לפי שהיא מכניעה את גשמיות הגוף העכור. וחייב כל אדם ביום זה לערוך לעשות חשבון נפש ולפשפש במעשיו, ויהיה מצר ונאנח על צרות ישראל ועל גלות השכינה, כי אין התענית עיקר אלא התשובה התפילה והצדקה, כמו שכתוב באנשי נינווה "וירא ה' את מעשיהם" ואמרו חז"ל "את שקם ותעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם".³ ונזכה בקרוב לקיום הנבואה של זכריה "כה אָמַר ה' צְבָאוֹת: צוֹם הָרְבִיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי יִהְיֶה לְבֵית יְהוּדָה לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה וּלְמַעֲדִים טוֹבִים וְהָאֵמֶת וְהַשְּׁלוֹם אָהָבוּ".⁴

חולים¹¹.

גדר חולה שאין בו סכנה: חולה שנפל למשכב ואין בו סכנת חיים כגון שיש לו כאבי ראש חזקים המצריכים שינה או נטילת משככי כאבים, כאבי בטן, הקאות, סחרחורות או חולשה כללית יותר ממה שמרגישים שאר האנשים הצמים - כל אלו פטורים מלהתענות¹². חולים שיש בהם סכנה - גם אם מתהלכים על בורים כאחד האדם - פטורים מלהתענות, כגון מי שעבר התקף לב או אירוע מוחי, וכן הנוטל אנטיביוטיקה עקב דלקת, וכל שכן הלוקח כדורים לרפואת הנפש - כל אלו פטורים מן התענית¹³.

כמו כן, מי שעבר ניתוח בהרדמה כללית אפילו ניתוח קל ופשוט, ומתהלך על בוריו אין לו להתענות תוך שלושה חודשים מהניתוח¹⁴.

מיום כיפור ותשעה באב⁷, אך דעת רוב הפוסקים שאין למנהג זה יסוד בהלכה, ואין להקל להם אלא במקום צורך כמו שנבאר בע"ה⁸, וכל המצער עצמו עם הצבור זוכה ורואה בנחמת ציבור⁹. מלבד חולות שפטורות מתעניות אלו, כמו שיתבאר בהמשך בע"ה.

חולה שאין בו סכנה האם חייב בתענית? ומי נקרא חולה שאין בו סכנה לעניין זה?

חולה שאין בו סכנה פטור מלהתענות, ואסור לו להחמיר על עצמו ולהתענות מחשש שע"י התענית יוחמר מצבו ויבוא לידי סכנה¹⁰. כמו כן, אנשים תשושי כח או זקנים מופלגים שהתענית קשה עליהם ולדעת הרופאים התענית יכולה לגרום להם להידרדרות במצב בריאותם - הרי הם פטורים מן התענית, אף אם כעת אינם

האם צריך להכריז הכרזה על התענית בשבת שקודם התענית כמו שמכריזים בראש חודש?

למנהג בני ספרד בשבת שקודם תעניות עשרה בטבת וי"ז בתמוז אחר קריאת ההפטרה קודם 'אשרי', מכריז שליח הציבור על יום הצום, כדין הכרזת ראש חודש, בנוסח המוזכר בסידורי הספרדים, (מלבד צום תשעה באב, צום כיפור, תענית אסתר, וצום גדליה שלא נהגו להכריז עליהם מפני שהם ידועים ומפורסמים לציבור), אולם מנהג אשכנז שאין מכריזים בציבור על שום תענית⁵.

מי הם החייבים והפטורים מן התענית? בין גברים ובין נשים מגיל מצוות - חייבין להתענות בתעניות אלו ואין לפרוש מן הציבור⁶. יש שנהגו להקל לנשים בג' תעניות חוץ

הנשים בתענית י"ז בתמוז שהוא צום ארוך בימי הקיץ, ובטבריא נהגו להקל לנשים בכל התעניות, ומכל מקום הגרשז"א לא הסכים לזה וכתב שיש להורות לנשים להתענות, אלא שכתב שאם יש סיבה להקל, שייך להקל להם.
8 עיין פסקי תשובות סימן תקנא הלכה א', ילקוט יוסף הלכה לז.
9 גמרא תענית ל' ע"ב, ואמרו שם דף יא ע"א בזמן שישראל שרויים בצער ופירש אחד מהם, מלאכי השרת מניחים ידיהם על ראשו, ואומרים פלוני זה שפירש מן הציבור יהי רצון שאל יראה בנחמת ציבור, עיי"ש עוד, שו"ע סימן תקעד סעיף ה'.
10 משנ"ב סימן תקנ סק"ד.
11 כה"ח סק"ו, ערוך השולחן ס"א שו"ת אגרות משה ח"ד סימן קיד.
12 אשל אברהם בוטשאטש סימן תקנ, ספר הליכות אבן ישראל תעניות בשם הגר"י פישר.
13 שם.
14 שם, פסקי תשובות סימן תקנ אות ב', ובהרדמה מקומית הכל לפי ראות עיני המורה.

1 כמבואר בגמרא תענית דף כו.
2 ונחלקו בתלמוד ירושלמי תענית פ"ד ה"ה אם הוא צלם שהעמיד מנשה בהיכל בימי בית ראשון, וכ"פ רש"י תענית שם וביזמא ט ע"ב, ויש אומרים שאפוסטמוס העמיד את הצלם בהיכל.
3 משנ"ב סימן תקמט סק"א.
4 זכריה פרק ח פסוק יט.
5 שו"ע ורמ"א סימן תקנ ס"ד, ובטעם הדבר עיין בהגר"א, חזו"ע עמוד ח, ילקוט יוסף סימן תקמט ס"ו.
6 שו"ע סימן תקנ ס"א.
7 ספר דרך צדיקים פ"ה אות מד בהגהות ויוסף אברהם בשם מהר"ד משידלובצא, וספר פסקי תשובה חלק דברי חכמים סימן ח', שו"ת צבי תפארת מונקאטש סימן מח בשם רבו הגה"ק משינאווא, הליכות שלמה תעניות עמוד תא באורחות ההלכה אות טז בשם הגרשז"א אויערבך, אולם בספר שלמי מועד להגרשז"א אויערבך עמוד תעד כתב שבירושלים נהגו האשכנזים להקל לכל

ויש למורה ההוראה לשקול ולהיות מתון בטרם שיורה להם להתענות, כי דרך ישראל קדושים להתאמץ ולהתענות אף כשיש חשש חולי, וקשה לסמוך שאם ירגישו חולשה יקלו לעצמם ויאכלו.¹⁵

חולה הפטור מן התענית האם צריך להקפיד לאכול בשיעורים, או בתענית שעות? והאם צריך להשלים תעניתו לכשיבריא?

כתבו הפוסקים שחולה הפטור מן התענית, אינו נכלל בכלל התקנה להתענות והרי הוא פטור מעיקרו¹⁶, לפיכך כשהוא אוכל אינו צריך להקפיד לאכול פחות משיעור, ומותר לו לאכול אף יותר מכדי צורכו¹⁷. מכל מקום לא יתענג באכילתו בבשר ויין, כדי שיהיה שותף עם הציבור באבלם¹⁸. כמו כן, מי שפטור מן התענית אינו צריך להתחיל בתענית שעות¹⁹, אלא יאכל כהרגלו בכל יום. ומכל מקום ראוי ונכון שיאכל בצנעא, כדי שלא יבואו אחרים להקל או לחושדו²⁰, מטעם זה לא יאכל מאכלים המדיפים ריח מפיו²¹, וכן כשמהלך בין הבריות לא יראה כשבע וטוב לב - שלא יהיה ניכר שהוא לאחר אכילה²².

מי שפטור מן התענית, טוב שיפדה את התענית במעות לצדקה²³, ומכל מקום אינו צריך להשלים את התענית בזמן אחר²⁴.

האם מותר לאכול סעודה גדולה יותר מהרגלו בלילה שלפני התענית?

בליל התענית יש שנהגו שלא לאכול יותר מהרגלם בכל לילה, כדי שירגישו

יותר את צער התענית, ורק באדם הקלו לאכול יותר מהרגלו כדי שלא תזיק לו התענית²⁵. אולם אין זה אלא מידת חסידות בעלמא, ולכן כל שכוונתו לאכול כדי שיהיה לו כח להתענות למחרת, וכדי שלא תזיק לו התענית, אין בזה כל חשש²⁶, ובפרט בדורות חלשים אלו.

חתן וכלה בימי שבע הברכות, וכן מוהל, סנדק ואבי הבן אם צריכים להתענות?

צומות אלו כשחלים בזמנם, גם בעלי הברית הסנדק, המוהל ואבי הבן, וכן חתן וכלה בימי ה'שבע ברכות' חייבים להתענות מתחילה ועד סוף התענית כמו כל הציבור, ואסור להם לפרוש מן הציבור²⁷.

אולם, אם חלו צומות אלו בשבת ונדחו ליום ראשון, בעלי השמחה הנ"ל אינם צריכים להשלים את התענית עד סופה, אלא מתענים עד חצות, ועדיף שיתענו עד אחר המנחה²⁸, ואסור להם להחמיר על עצמם מפני שיום טוב שלהם הוא²⁹.

מתי מתחיל ומסתיים הצום? ואם מי שמחמיר בצאת השבת כר"ת צריך להחמיר גם בצום להוציאו לפי זמן ר"ת?

חיוב התענית הוא מזמן עלות השחר עד צאת הכוכבים³⁰.

זמן עלות השחר: זמן עלות השחר הוא כ- 72 דקות זמניות קודם הנץ החמה, ויש שכתבו שטוב להחמיר שלא לאכול 90 דקות זמניות קודם הנץ לפי הדעות שהוא זמן עלות השחר³¹. מכל מקום, כיון שצומות הללו מדרבנן יש לסמוך

לכתחילה על ההלכה הפסוקה בידינו, שזמן עלות השחר הוא 72 דקות זמניות קודם הנץ ולא קודם לכן³².

זמן צאת הכוכבים: המנהג הרווח ברוב המקומות להמתין עד צאת הכוכבים כדעת הגאונים - שהם שמונה עשרה דקות זמניות אחר השקיעה. למעשה, גם המחמירים בכל ענייניהם לחשב את צאת הכוכבים כדעת ר"ת (שהם 72 דקות לאחר השקיעה) - רשאים להקל בתענית דרבנן להוציאה כצאת הכוכבים של הגאונים. מלבד קהילות שמסורת בידם לנהוג כדעת ר"ת מן הדין ולא משום חומרא בעלמא (כפי שנהוג בחסידות סאטמר וקלויזנבורג), שיש להם להתענות עד צאת הכוכבים שלדעת ר"ת³³.

מי שגר באזורים צפונים בכדור הארץ בהם השקיעה מתאחרת מאוד, האם יכול להקל בזמן סיום הצום?

מדינות הצפוניות הסמוכות לקוטב כגון מדינת נורבגיה, שבקיץ מתארך שם היום מאוד (בי"ז בתמוז בנורבגיה צאת הכוכבים בשעה 1:00 בלילה), יש דעות בפוסקים שהמנהג שם שמתענים עד ט' שעות וחצי אחר חצות היום, כיון שבזמן זה בכל יישובי ישראל הוא כבר לילה וודאי³⁴. ויש חולקים וסוברים שאין להקל וצריכים להתענות עד צאת הכוכבים כל אחד לפי מקומו³⁵. ובמקום הצורך רשאים להקל לאכול מיד אחר שקיעת החמה. ואם חולשה מתגברת עליו לפני השקיעה, אפשר להקל בדינו כדין שאר חולה שאין בו סכנה³⁶.

28 שו"ע סימן תקנט סעיף ט', ילקו"י שם, ואם לאחר המנחה עדיין לא התקיימה הברית, לא יאכלו בעלי הברית עד לאחר המילה, שערי תשובה סק"ז, הגרי"ש אלישיב שערי נחמה עמוד קיא.

29 ויש שכתבו להחמיר שחתן וכלה רק ביום הראשון פטורים, ובשאר הימים חייבים אף בתענית דחווה, עיין באה"ל סימן תקנט ד"ה ונדחה, אך בשעה"צ שם ס"ק לד מצדד להקל בזה.

30 שו"ע סימן תקסב סעיף א'.

31 על פי הגר"א ששיעור מיל לדעתו כ"ב דקות ומחצה, ובאור לציון ח"ג פרק לא הערה ב' כתב שטוב להחמיר כן. ובשו"ע הגר"ז כתב שמידת חסידות שלא לאכול בליל התענית שעתיים קודם הנץ החמה. עיין בהגר"ז סימן תנט סעיף י' שיעור שישיית היום מהזריחה לשקיעה, ולדעתו שיעור מיל הוא 24 דקות.

32 אור לציון ח"ב פ"ו הערה ד', ילקוט יוסף סימן תקנ הלכה ב'. ולפי חשבון ד' מילין, המבואר בגמרא פסחים דף צד ע"א שמעלות השחר עד הנץ כזמן שקיעת החמה עד צאת הכוכבים, ודעת השו"ע בסימן רסא ס"ב שהוא שיעור ד' מילין, ובסימן תנט ס"ב כתב שמיל הוא יח דקות.

33 עיין בזה פסקי תשובות סימן תקסב הלכה א'.

34 ספר נחל אשכול הלכות תשעה באב, כיון שבזמן גזירת חז"ל לא היה שם ישוב יהודי מעיקרא לא קיבלו עליהם יותר שעות.

35 דעת תורה סוף סימן תקמט, שבט הלוי ח"ז סימן עו, הגרי"ש אלישיב אשרי האיש ח"ג פס"ז אות יב.

36 שבט הלוי שם, פסקי תשובות סימן תקסב ה"ב.

15 הליכות שלמה תעניות פ"ג הערה 12 בשם הגר"ז אויערבך.

16 כלשון השו"ע סימן תקנט ס"ו לענין תשעה באב שבמקום חולי לא גזרו רבנן.

17 הגר"ז קרליץ חוט שני שבת ח"ד עמוד רנח.

18 שו"ע סימן תקנט סעיף ה', ומשנ"ב סימן תקנ סק"ה.

19 שו"ת אבני נזר או"ח סימן תקמ, ספר מועדים וזמנים ח"ה סימן שלה ששמע כן מהגר"ז בשם אביו הגר"ח.

20 מטה אפרים סימן תרב סעיף כב, שו"ת מנחת אלעזר ח"ג סימן ג', על פי הגמרא בעירובין מא ע"א.

21 פמ"ג סימן תקעד א"א סק"ד.

22 מג"א סימן תקעד סק"ד הובאו דבריו במשנ"ב שם סק"ז.

23 מטה אפרים סימן תרב סעיף כג.

24 באה"ל סימן תקנ ד"ה אין, ודלא כאלויה רבה שכתב שיפרעו אחר כך, וכן הוא בשו"ת מהרש"ם ח"ד סימן קכ, ושו"ת התעוררות תשובה חא"ח סימן שלב.

25 א"ר סימן תקסג סק"א, כה"ח סימן תקמט ס"ק יא בשם השל"ה.

26 רמ"א בדרכי משה סימן תקנב שכן מנהג רוב העם להרבות קצת בסעודה שלא יזיק להם התענית, וא"ר סימן תקנב ס"ק יב כל שמכוון לשם שמים שלא יזיק לו התענית, גמרא נדרים סג ע"ב וחיודשי הרש"ש שם, שו"ת בצל החכמה ח"ב סימן מח.

27 כיון שרגל שלו רגל יחיד מדרבנן, ותעניות אלו הם של רבים, אתי אכלות של רבים, ודחי רגל דרבנן, ועוד שמקרא מלא דיבר הכתוב "אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתה". סימן תקמט באה"ל ד"ה חייבים להתענות, ילקו"י סימן תקנ סעיף מ'.